

SBORNÍK

ZÁPADOČESKÉHO MUZEA V PLZNI

HISTORIE XXV

Opasky vybíjené, opasky vyšívané. Soubor usňových opasků ve sbírce Západočeského muzea v Plzni

Ludmila Kotorová

Úvod

Opasky provází lidstvo od starověku až do současnosti. Kromě jejich praktické úlohy představovaly ukázkou řemeslné zručnosti a sloužily jako výrazná dekorativní součást oděvu. Zejména ve střední Evropě získaly opasky v historii odívání zvláštní význam pro svou praktickou i symbolickou úlohu. Kromě své primární praktické funkce *reprezentovaly* ukázkou řemeslné zručnosti a představovaly také výraznou dekorativní součást oděvu. Uspadňovaly manipulaci s oděvem a umožňovaly zavěšení předmětů pro osobní drobnosti. Rozličné dekorativní úpravy a řemeslné zpracování, zejména pečlivé vyšívání, kovové vybíjení a ozdobné prvky (přezky, průvlečky, nákončí atp.) povznášely opasky na skutečná umělecká díla. Předávaly se z pokolení na pokolení.¹ Záznamy v inventárních knihách, půhonních seznamech a testamentech potvrzují, že opasky z drahých kovů se zdobením z drahokamů, perel nebo emailu byly dlouhou dobu považovány za hodnotné šperky.² Postupem doby se opasky staly předmětem sběratelského zájmu.

Záměrem tohoto článku je představit dosud nezveřejněný soubor jedenácti usňových opasků z textilního fondu umělecko-průmyslového oddělení Západočeského muzea v Plzni. Velkým impulsem a inspirací pro systematické sbírání předmětů národopisného charakteru, jako jsou například lidové kroje a jejich součásti, byly dvě významné pražské výstavy, Všeobecná zemská jubilejní výstava v roce 1891 a zejména Národopisná výstava československá v roce 1895. Soubor oděvních doplňků v plzeňském umělecko-průmyslovém muzeu se formoval postupně od 90. let 19. století a jeho součástí jsou také krojové usňové opasky zdobené třemi technikami: vybíjené cínovými nýtky, vyšívané hedvábnou nití a vyšívané štípaným pavím brkem. Ačkoliv opasky z plzeňské sbírky pocházejí z konce 18. a zejména 19. století, stručně si připomeňme některé aspekty jejich nošení a funkce v širším historickém rámci.

Historický kontext

Opasek je doložen již od starověku a jeho primární, ryze praktická role vycházela z potřeby snadnější manipulace s vrstveným a složitě upravovaným oděvem. Sloužil k uchycení a pod-

kasání oděvu. V antickém Řecku se používal k přepásání chitonu, přičemž plnil i symbolickou funkci. U vdanců žen značil ctnost a manželský status, zatímco u mužů zdůrazňoval vojenské postavení.³ Z antického Říma známe mužský opasek *cingulum militare*. Obecně lze říci, že *cingulum* se v různých podobách používalo od raného středověku až do současnosti. Nicméně se v průběhu času měnil jeho tvar, především použitý materiál a funkce.⁴

První zprávy o používání opasků na našem území přináší *Kronika tak řečeného Fredegarda*. Zmiňuje tzv. slovanský styl odívání, což byl látkový pás, stažený a držení úvazem. Vývoj opasků na našem území dále zkoumali např. český kulturní historik Zikmund Winter (1846–1912) a slavista Lubor Niederle (1865–1944). Také oni uvádějí, že typický slovanský opasek byl: „[...] z pruhu látky tkané, pletené nebo z pruhu koženého [...]“.⁵ Slované pro upevnění svrchních oděvů upřednostňovali častěji kovové spony na hrudi než opasky v pase, jak potvrzují četné archeologické nálezy dochovaných částí opasků, a to především spon, průvleček a nákončí.⁶ Tyto objevy kovových spinadel, jehlic a přezek,⁷ naznačují

3 KYBALOVÁ, Ludmila – LAMAROVÁ, Milena – HERBENOVÁ, Olga, *Obrazová encyklopedie módy*. Praha 1973, s. 441.

4 V současnosti je termín *cingulum* běžně spojen s opaskem / šňůrou, která se uvazuje kolem alby nebo jiného liturgického roucha. Obvykle jde o šňůru nebo látkový pás, někdy zdobený trásněmi, jeho funkce je praktická (upevňuje oděv) i symbolická (např. znamení čistoty či připravenosti). Nejčastěji bývalo vyrobeno z konopí, lnu a vlny. Dochovala se i vzácná *cingula* vyrobená z hedvábí, která patřila k pontifikálnímu papežskému oděvu. MAZÁČOVÁ, Petra, *Opasek jako symbol a součást středověkého oděvu: příspěvek k hmotné kultuře českého středověku*. Praha 2012, s. 25–26. Srov. ŠLANCAROVÁ, Věra, *Středověký šperk: archeologické nálezy z jižní Moravy*. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, 481. Brno 2018, s. 145.

5 NIEDERLE, Lubor, *Slovanské starožitnosti*. Praha 1913, s. 466.

6 Nákončí je drobná část připevněná často nýty na volný konec textilního nebo koženého opasku. Uspadňovalo provléknutí řemenu a zabraňovalo jeho roztřepení. Nákončí se vyráběla z různých materiálů a v odlišných tvarech. Mezi nejstarší dochované na našem území patří bronzové odlévané kusy s raženou nebo plastickou výzdobou z akropole Valy u Mikulčic (Velká Morava). Stříbrná a pozlacená gotická nákončí ze 13. století jsou součástí tzv. Karlštejnského pokladu. ŠLANCAROVÁ, Věra, *Středověký šperk: archeologické nálezy z jižní Moravy*. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, 481. Brno 2018, s. 193–205. Srov. BENDA, Klement, *Dějiny uměleckého řemesla a užitého umění v českých zemích: od Velké Moravy po dobu gotickou*. Praha 1999, 17–22.

7 Systematickému popisu, třídění a mapování těchto kovových artefaktů byla věnována pozornost již od konce 19. století. V roce 1892 vydal první drobnou studii folklorista a kulturní historik Čeněk Zíbrt (1864–1932). MAZÁČOVÁ, Petra, *Opasek jako symbol a součást středověkého oděvu: příspěvek k hmotné kultuře českého středověku*. Praha 2012, s. 6–7.

1 Popisy opasků v testamentech brněnských měšťanů zmiňují především opasky ze stříbra, pozlacené nebo hedvábné se stříbrnými sponami. NACHTMANOVÁ, Alena, *Móda v časech kříže a kalicha: oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha 2019, s. 171.

2 MAZÁČOVÁ, Petra, *Opasek jako symbol a součást středověkého oděvu: příspěvek k hmotné kultuře českého středověku*. Praha 2012, s. 6–7. Srov. ŠLANCAROVÁ, Věra, *Středověký šperk: archeologické nálezy z jižní Moravy*. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, 481. Brno 2018, s. 147.

rozlišení v užívání opasků mezi muži a ženami. Protože kovové spony⁸ byly nejčastěji nalezeny především u mužských hrobů, lze předpokládat, že muži nosili pásy usňové a ženy převážně tkané nebo pletené. Kovová spinadla a spony potvrzují výskyt opasků v oblasti střední a východní Evropy.⁹

Ve středověku byl opasek stále důležitou součástí oděvu, symbolem společenského postavení mužů i žen a současně si nadále zachovával původní apotropaickou funkci z předkřesťanského období.¹⁰ To se odráželo i v použitých materiálech a způsobu zdobení. Vedle usně se pro výrobu opasků používal materiál, jakým byl len nebo vlna. Opasky mohly být pletené nebo tkané na karetkách či stávcích. Nejhonosnější opasky usňové i tkané z hedvábného brokátu byly posíté plíšky z drahých kovů a ozdobné puklami nebo polodrahokamy.¹¹ Nelze opomenout také celokovové opasky ze stříbra, často pozlacené, které byly dílem mistrů pasířů.¹²

Zikmund Winter ve svých studiích uvádí, že výrobu usňových opasků lze nejlépe doložit písemnými doklady z období středověku, kdy byla tato činnost systematicky organizována cechovním uspořádáním kožedělných řemesel. První zmínky o cechu řemenářů v Čechách (také tzv. rejmařů, lorariorum)¹³ pocházejí ze 14. století a největšího rozkvětu dosáhlo řemeslo v 15. a 16. století. Zatímco v Praze vznikl samostatný cech řemenářů roku 1451, v menších městech se řemeslníci spojovali s příbuznými profesemi, jako byli brašnáři či sedláři.¹⁴ Řemenáři zpracovávali především hovězí kůži, kterou nakupovali nevyčištěnou přímo od řezníků nebo od překupníků. Samostatně ji zpracovávali, činili, dobarvovali, zdobili raženými, vybíjenými nebo vyšívánými ornamenty, protože zakoupení již vyčištěné usně či juchty výrobek značně

prodrazilo. Spony dodávali kováři. Opasky byly nejčastěji vyráběny přímo na zakázku, ale také se hotové prodávaly na jarmarcích a trzích.¹⁵ Nejvýraznější součástí oděvu východních a jižních Slovanů se usňové opasky staly v období od 15. do počátku 17. století.¹⁶ V 18. století dosáhla cechovní organizace řemenářů značného rozmachu především v Praze, na Kouřimsku, Rakovnícku a Chebsku. Řemeslná výroba však musela čelit silné konkurenci tzv. „šmejdiřů“ či „fušerů“, kteří dováželi z jiných evropských zemí do Čech a na Moravu modernější zboží.

Usňové opasky jsou zmiňovány vždy ve dvou základních variantách. První variantou byly opasky úzké, složené z několika dlouhých řemínků, druhá představovala široké opasky překládané z velkého pásu silné usně. Úzké se používaly především k držení mužských kalhot a bývaly dvakrát i třikrát obtočeny kolem beder. Obvykle se k němu připevňovaly kapsy s křesadly nebo tesáky¹⁷ a dalšími osobními potřebami jako jsou váčky pro uložení peněz, klíčů nebo kuřáckých potřeb.¹⁸ Ženy využívaly úzkých řemínkových pásků k zavěšení pomůcek spojených s prací v domácnosti. Zikmund Winter zmiňuje připevnění předmětů, jako byly: „[...] parádní růžence čili páteříčky. K pásům, jež bývaly velmi drahocenné, přivěšovaly ženy krumplované tašvice, v nichž mívaly nožnice, nůžky, klíčky, náprstky a jiné drobotiny [...]“.¹⁹ Lubor Niederle připomíná další využití opasku ve spojitosti s ženami. Upozorňuje na to, že podpurné pásy sloužily těhotným ženám jako zdravotní pomůcka. Zvyk, který zmiňuje, má pocházet z indoevropské tradice

.....
Terkija, přívěsek k ženskému opasku,
Bosna a Hercegovina, 19. století, usně,
cínové nýty. ZČM, UMP 21453.
Foto V. Marian, 2023.
.....

- 8 Je známo jen několik nálezů kovových spon z 6. století. Mnohem častější jsou nálezy z 9. a 10. století, například z Pražského hradu, Levého Hradce, Staré Kuřimi či Roztok u Prahy. SKLENÁŘ, Karel – LUTOVSKÝ, Michal, *Archeologický slovník. Část 2., kovové artefakty 1*. Praha 1989, s. 47.
- 9 Opasek má v různých slovanských zemích specifické regionální názvy: na severu Polska *trzosy*, v Bělorusku *popruha / poprega*, na Ukrajině *popruha*, v Bulharsku *remik*, Srbové a Chorvati je označují termínem *pafja*, *Bulhaři pavia*, v prostředí ruského obyvatelstva jej nazývali *čeres*, na Balkáně obecněji *selahi*, *selahlík / silahlík* nebo také *bensilah*. POLONEC, Andrej, *Slovenské opasky, kapsy a spinadla*. Bratislava 1960, s. 7.
- 10 Opasek patřil k iniciačním obřadům v pohanském prostředí. Od starověku mu lidé přisuzovali magickou moc, která nositeli dodávala sílu a statečnost. Historička a archivářka PhDr. Nachtmannová v souvislosti s tím odkazuje na středověkou literaturu a Brunhildin pás v Písni o Nibelunzích. NACHTMANOVÁ, Alena, *Móda v časech kříže a kalicha: oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha 2019, s. 167. Srov. ELIADE, Mircea, *Pojednání o dějinách náboženství*. Praha 2004, s. 39.
- 11 NIEDERLE, Lubor, *Slovenské starožitnosti*. Praha 1913, s. 466.
- 12 Podle výtvarných pramenů patřily celokovové opasky z drahých kovů doplněné polodrahokamy, emaily nebo perlami neodmyslitelně k výbavě nejvyšší společenské vrstvy středověké společnosti, a to od 3. čtvrtiny 14. století do 1. čtvrtiny 15. století. ŠLANCAROVÁ, Věra, *Středověké šperky: archeologické nálezy z jižní Moravy*. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, 481. Brno 2018, s. 193–205. Srov. BENDA, Klement, *Dějiny uměleckého řemesla a užitého umění v českých zemích: od Velké Moravy po dobu gotickou*. Praha 1999, s. 145.
- 13 V městech pražských je evidováno v počátku a polovině 14. století celkem 51 řemenářů, ale kolem roku 1393 již jen 8 řemenářů. Výrobou pásů, popruhů, řemenů pásků, tašek i postrojů na koně se zabývali také uzdaři. WINTER, Zikmund, *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách: (1526–1620). Spisů musejních, č. 171*. Praha 1909, s. 142–143. Srov. FLORIÁNOVÁ, Olga, *Kůže: zpracování a výrobky. Řemesla, tradice, technika*. Praha 2005, s. 57–60.
- 14 Často se rozdělovali podle další specializace na tobokáře, vačkaře, měšecníky, taškáře a mošnáře, což vedlo ke vzniku značné konkurence. Mezi jednotlivými výrobci a obchodníky docházelo ke střetům, jak dokládají cechovní záznamy. Například: „Řád uzdařů malostranských z roku 1562 zakazuje sedlářům a řemenářům, dělati, kroužky, což prý náleží uzdařům“. WINTER, Zikmund, *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách: (1526–1620). Spisů musejních, č. 171*. Praha 1909, s. 594.

- 15 FLORIÁNOVÁ, Olga, *Kůže: zpracování a výrobky. Řemesla, tradice, technika*. Praha 2005, s. 57.
- 16 Podobně dokládá výskyt usňových opasků u Slovanů například polský etnograf Kazimierz Teofil Franciszek Moszyński (1887–1959) ve své publikaci *Kultura ludowa Słowian* z roku 1929.
- 17 Ukázka zavěšeného tesáku je zobrazena například na keramickém kachli z 15. století zobrazujícím pšiš bojovníky se zavěšenými tesáky a cepíny (kachel ze sbírky Historického muzea, Národního muzea v Praze, inv. č. H2-63882 nebo H2-126343). Tímto děkuji za informaci kurátorce sbírek odd. starších českých dějin Historického muzea a Národního muzea v Praze, PhDr. Vandě Marešové. Srov. BRYCH, Vladimír, *Kachle doby gotické, renesanční a rané barokní: výběrový katalog Národního muzea v Praze*. Praha 2004, s. 247–248.
- 18 KYBALOVÁ, Ludmila, *Středověk. Dějiny odívání*. Praha 2001, s. 200–201.
- 19 WINTER, Zikmund, *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*. Praha 1913, s. 22. Stejný typ ženského opasku s přívěskem k zavěšení pomůcek v domácnosti (tzv. *terkija*) je doložen z oblasti Bosny a Hercegoviny. MLEZIVA, Jindřich, *Balkánské starožitnosti: umění a řemeslo jihovýchodní Evropy ve sbírce Západočeského muzea v Plzni*. Plzeň 2023, s. 102.

H. Sienkiewicz: *Křižáci*, tisk E. Beaufort, Praha, 1903, barevná litografie. ZČM, UMP 9264. Foto V. Marian, 2024.

a přetrval do dnešní doby²⁰ Široké opasky měly využití zejména v pracovním prostředí, kde plnily ochrannou funkci při těžké práci v lese či v hospodářství, zpevňovaly bederní oblast a přispívaly k prevenci úrazů.

Ve vrcholném a pozdním středověku vedly rychlé módní proměny k velké rozmanitosti typů opasků v závislosti na jejich používání a funkci. Při zhodnocení opasku z pohledu ukazatele společenské pozice je nutné zdůraznit jeho těsné propojení s rytířskou kulturou, která se z Francie rozšířila po celé Evropě. V iniciačním ceremoniálu se jeho upevnění spolu s mečem a ostruhami stalo rozhodujícím momentem. Tento iniciační rituál povyšoval uchazeče do nového stavu a uděloval mu privilegia i závazky. Pás přestal být pouhou užitkovou věcí a proměnil se ve veřejnou insignii, ve znak etického závazku, ideálů rytířství se společenskou odpovědností nositele.²¹ Šlechtici s právem nosit kord si pořizovali opasky se závěsy na zbraň. Existovaly rozmanité styly zavěšení, například pochva mohla být součástí pásu nebo byla odnímatelná díky řetízkům, háčkům a řemínkům. Urození a bohatí měli celokovové nebo usňové pásy a ozdoby na nich z drahých kovů,²²

chudší majitelé měli ozdoby cínové, měděné a nejčastěji mosazné.²³

V novověku je opasek spojen především s vojenským prostředím, čímž navazoval na středověkou rytířskou tradici. Prvořadě sloužil k uchycení zbraně a opět tradičně signalizoval hierarchické postavení. Často jej zdobily další kovové prvky a emblémy (tzv. rangy), které napomáhaly rozlišovat mezi vyššími a nižšími důstojníky. Příkladem mohou být uniformy maďarských husarů, ukrajinských vojvodů či německo-rakouské pěchoty první poloviny 18. století.²⁴

Zmínili jsme již, že opasky plnily různé funkce a běžně je lidé využívali hlavně k ochraně při práci. Typickým příkladem jsou těžké široké usňové opasky prvotně využívané pastevci, jejichž rozšíření souvisí s valašskou kolonizací podél karpatského oblouku.²⁵ Tyto opasky se nosily především v horských oblastech, a to nejen na Balkáně, v Jižních Karpatech ale i v Alpách a přesahují až do středoevropského i západoevropského prostředí, například do Pyrenejí. Tato oblast vytvářela souvislý pás území zahrnující severní části území jižního Polska, v centrální části karpatského oblouku Slovensko, Moravské Valašsko, Horní Rakousko a Maďarsko. V jižní části karpatského pásma to bylo Rumunsko a Bulharsko. V období 18. až 19. století můžeme pozorovat shodný způsob používání opasků u venkovského obyvatelstva. Přestože

20 Současné odborné lékařské studie zabývající se problematikou zdravého mateřství doporučují pásy jako bezpečnou a účinnou krátkodobou pomůcku při bolestech zad a pánve během těhotenství nebo jako doplněk k fyzioterapii a cvičení. ADAMOVÁ, Blanka, *Bolesti dolní části zad a pánve v těhotenství*. Neurologie pro praxi. 2019, s. 347–348. Srov. NIEDERLE, Lubor, *Slovanské starožitnosti*. Praha 1913, s. 466.

21 První popis ceremoniálu pasování na rytíře je zaznamenán v díle *Historia Gaufrēdi ducis*, z 10. června 1128, z Rouenu. MAZÁČOVÁ, Petra, *Opasek jako symbol a součást středověkého oděvu: příspěvek k hmotné kultuře českého středověku*. Praha 2012, s. 17.

22 V české deskové malbě se opasek z kovových krychlí objevuje u ozbrojence na obraze Ukřižování od Mistra rajhradského oltáře. Dílo (inv. č. O 1584) je částí oltářního polyptychu z roku 1440 a je v sbírce Národní galerie v Praze. ŠLANCÁROVÁ, Věra, *Středověký šperk: archeologické nálezy z jižní Moravy*. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, 481. Brno 2018, s. 144.

23 POLONEC, Andrej, *Slovanské opasky, kapsy a spínadlá*. Bratislava 1960, s. 204.

24 Tamtéž, s. 10.

25 Termínem Valašská kolonizace je označováno doosídlování Karpat, tedy Ukrajiny, Slovenska, Polska, Maďarska a severovýchodní Moravy probíhající přibližně od 14. do 17. století. Tamtéž, s. 12–15.

šlo o etnicky různorodé oblasti patřící k různým státním celkům, způsob používání a zdobení opasků vykazuje společné rysy, což svědčí mimo jiné také o intenzivních obchodních kontaktech mezi regiony. Některé tradiční tvarové formy širokých opasků přetrvávaly až do počátku 20. století, jako například u černoohorských horalů, kteří používali široké pásy se čtvercovými přezkami k nošení různých zbraní.²⁶ Na přelomu 18. a 19. století došlo k významné společenské změně, kdy zrušení valašských práv přinutilo svobodné pastevce přizpůsobit se usedlejšímu způsobu života. Tato změna pravděpodobně přispěla k rozšíření tuhého širokého opasku mezi rolnické obyvatelstvo a postupně se stal charakteristickým prvkem lidových krojů.²⁷

Zmínky o nošení opasků Valachy jsou doloženy v českých dobových pramenech, od odborných periodik až po krásnou literaturu. Například architekt, muzejník a etnograf Jan Koula (1855–1919) v časopise *Český lid* z roku 1892 popisuje a srovnává slovenský mužský kroj s krojem polským, ruským a jihoslovenským a upozorňoval na shodný: „[...] opasek široký, pobitý ozdobkami kovovými a na přezky (spínky)“. Etnograf a pedagog Josef Klvaňa (1857–1919) ve stati *Z mých zápisků krojových* v časopise *Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* z roku 1913 líčí: „[...] kroje valašské z okolí Štítné: [...] za starých dob nosil se přes gatě konopné, široký kožený opasek se 3 až 5 přaskami, asi 30 cm široký, nyní však se nosí jen úzký, dvakrát obtočený řemeň, ke konci pěkně vybíjený.“

Publikace *Moravské a slezské kroje: kvaše z roku 1814 = Mährische und schlesische Volkstrachten = Guaschen aus dem Jahre 1814* poskytuje současným výzkumníkům materiál ke komparativnímu zkoumání.²⁸ Popisuje 140 foliantů s kvašovými kresbami mužských a ženských krojů z oblasti Moravy a Slezska. Ilustrace věrně zachycují řadu ozdobných prvků oděvů, zejména šperky a různé módní doplňky. Opasky se však v souboru objevují jen zřídka. Mezi ojedinělými příklady vyniká postava hukvaldského Valacha z Přerovska se zajímavým opášením tvořeným několika řadami šňůrek.²⁹

„Co národ dovedl“ aneb Národopisná výstava československá v Praze 1895

Podstatnou událostí pro popis a porovnávání lidových krojů z různých oblastí, včetně všech oděvních doplňků, tedy i námi sledovaných opasků, bylo konání Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895. Motto výstavy vystihovalo záměr prezentovat „[...] kulturní vyspělost a rozmanitost lidových tradic česko-slovenských [...]“, potažmo slovanských, a to nejen v rámci Rakousko-

Národopisná výstava Československá 1895 v Praze, Vojtěch Hynais, tisk V. Neubert Praha-Smíchov, 1895, barevná litografie. ZČM, UMP 9244. Foto V. Marian, 2023.

-Uherské monarchie.³⁰ Cílem výstavy bylo zachytit a představit lidovou tradici v době, kdy ji ohrožovaly procesy modernizace a industrializace. Zapojením všech regionů se výstava rozrostla v důležitý celonárodní projekt. Nasbírané materiály posléze vytvořily základ pro vznik moderní české etnografie a řada exponátů byla začleněna do muzejních sbírek.³¹

Na výstavě byly lidové kroje prezentovány ve čtyřech blocích. Za prvé v prostorách Hlavního výstavního paláce, kde mohl návštěvník procházet systematicky uspořádanou expozicí krojů ze všech regionů. Za druhé mohl shlédnout v Národopisném paláci oděné figuríny zastupující krojové regionální varianty doplněné o textilie a výšivky. Za třetí bylo možné navštívit Výstavní vesnici s živou prezentací krojů související s každodenní činností, včetně ukázek svátečních a obřadních krojů. Samostatné regionální pavilony představovaly čtvrtou příležitost k prohlídce krajových krojů včetně opasků a dalších oděvních doplňků z různých oblastí.

Úvodní slovo k problematice zachování původnosti a celistvosti lidových krojů sepsal Dr. Čeněk Zíbrt (1864–1932). Podotýkal, že nejlépe dochovaný kroj a jeho původní součásti s tzv. československým rázem byl na Slovákku, na Moravě, a ještě více na Slovensku. Naproti tomu kroj v Čechách byl, dle jeho názoru, více přístupný vlivu a módě cizinců. Tradice údajně dodržoval především lid méně zámožný, neboť vycházel z podomácku vytvářeného materiálu a držel se tradičních řemeslných technik. Výsledky svých dlouhodobých studií zde prezentovali také profesor Jan Koula, Dr. Zikmund Winter nebo profesor Josef Klvaňa, který představil svou srovnávací studii současného kroje slovenské nevěsty s krojovou studií středověkou.³² Zastoupení zde měly především kroje z Moravy, Slezska, nejhodněji z Uherského Slovenska, ale jen málo ukázek zastupovalo Čechy.³³ Další podstatnou a podrobnou studii věnovanou popisu a porovnání lidových krojů

26 PILNÁČEK, Josef, *Paměti městyse Černé Hory*. Černá Hora 1926, s. 447. Srov. POLONEC, Andrej, *Slovenské opasky, kapsy a spínadlá*. Bratislava 1960, s. 62.

27 POLONEC, Andrej, *Slovenské opasky, kapsy a spínadlá*. Bratislava 1960, s. 10–13.

28 Publikace vznikla ve spolupráci Moravského zemského muzea v Brně, Spolku Adalberta Stiftera a Sudetoněmeckého archivu v Mnichově v roce 2000.

29 LUDVÍKOVÁ, Miroslava – VALÁŠEK, Hubert – HARASKO, Alois, *Moravské a slezské kroje: kvaše z roku 1814 = Mährische und schlesische Volkstrachten = Guaschen aus dem Jahre 1814*. Brno 2000, s. 173, obr. 127.

30 Expozice zahrnovaly ukázky ze slovanské oblasti spadající v té době do Rakouskouherské monarchie (Čechy, Morava, rakouské Slezsko, Slovensko – část „Horní Uhry“, Polsko – Rusínské oblasti, R-U, Bukovinu, Chorvatsko – slovanské země včetně Dalmácie, Istrii, slovinské země, Bosnu a Hercegovinu) a navíc expozice samostatných slovanských států (Rusko, Srbsko, Bulharsko atd.). Národopisná výstava československá v Praze: hlavní katalog a průvodce. Praha 1895.

31 Tamtéž, s. 119–136.

32 Tamtéž, s. 21.

33 „Sekce A) kroje české: dochované původní z Plzně a Blatska, severovýchodě z Náchodu, okolí Jaroměř, Litomyšle a Vysokého Mýta.“ Tamtéž, s. 131.

na Moravském Slovensku zveřejnil profesor Klvaňa v roce 1918.³⁴ Přiklání se k názoru Dr. Zíbrta, že postupný zánik tradičních krojů, včetně opasků, skutečně ovlivňovalo pronikání jiné módy, především v příhraničních oblastech.³⁵ Zmiňoval řadu historických písemných i obrazových pramenů, které zachycují významné společenské a politické události, při nichž se kroje slavnostně prezentovaly, třeba při oslavách korunovací v Brně a v Praze. Podotýká, že při korunovací císaře Leopolda II. (1747–1792) v roce 1791 se v Brně shromáždili zástupci moravských, českých i německých kmenů ve svých tradičních krojích.³⁶ Další ukázky lidových krojů proběhly při návštěvách císaře Františka I. (1768–1835) v Brně v letech 1830 a 1833, dále při korunovaci Ferdinanda V. (1793–1875), také v Brně roku 1836.³⁷ Páry předstoupily ve slavnostních krojích Hanáků, Valachů, Slováků, Horáků z Brněnska, z různých německých oblastí i chorvatských obyvatel z Mikulova.³⁸

Již v polovině 19. století se začaly lidové kroje ve většině oblastí Moravy vytrácet, což dokazuje i poznámka: „[...] mnohé kroje již z truhel stařenek bylo nutno vyndávat [...] a již se některé části krojů vytrácejí [...]“.³⁹ Nejříve šlo o kroje na západní a severní Moravě, zatímco v oblastech jako Haná, Valašsko a Brněnsko se po nějakou dobu udržely. Nejdéle, tj. až do 20. století, se tradiční kroje uchovávaly především na jihovýchodní Moravě a Slovensku.

Díky této odborné studii profesora Klvaňa a příkladnému systematickému rozřazení krojů a doplňků podle jednotlivých regionů máme možnost vysledovat, v jaké oblasti se dochoval a používal usňový opasek. Cílovou proveniencí studia byla oblast Slovácka.⁴⁰ Popisuje například mužský kroj na Brodsku, kde : „[...] lze vidět kožený opasek, často 35 cm široký, v němž bývají různé drobnější věci a peníze uschovány, [...] takové opasky nosí se a nosívaly ku všedním gatím“.⁴¹ Dále se dozvídáme o typu úzkého opasku zdobeného kovovými kroužky, který se nosil na Polešovsku: „[...] mají muži nohavice ze sukna modře fialového s černým hustým šňůrováním [...], vpředu starodávný poklopec, „punt“ zvaný, kterým tak jako svrchním okrajem nohavic, protáhne se dlouhý, často pěkně vybíjený (mosaznými kroužky) nebo i knoflíčky kovovými ozdobený „řemeň“. Řemeň je asi 4 cm široký bývá obyčejně alespoň dvakrát kolem boků otočen: jednou ztuhla stažený, při druhém otočení malebně po levém boku spuštěný.“⁴²

Detailnější popis je věnován kroji uherskobrodskému, kde autoři popisují nejen, jak opasek vypadal, ale také jak byl oblékán, co

vše se mohlo v opasku uložit a jak byl vyzdoben: „[...] gatě konopné [...], také se k nim nosíval opasek na tři až čtyři přesky stažený a někdy i 30 cm široký. Takový opasek, který přes klouby boční se stahuje, a nikoliv nad nimi [...], má uvnitř skryš na peníze, fajku, tabák, křivák atd. [...]. Byl-li opasek žlutými kroužky vybíjen a přáskami vyzdoben, vypadal věru bohatýrsky.“⁴³ Podobně je popsán také opasek u kroje hradčovského, nivnického, straňanského apod. Zajímavou změnu při použití širokého opasku dokládá poznámka u kyjovského kroje, která popisuje: „[...] odění šohajů, [...] do žlutých jirchovaných koženek dříve nosíval se i na všední dny kdysi opasek as 12 cm široký [...] zpravidla pěkně vybíjený a s kapsičkou vpředu, přezkami utahovaný. Nyní utahují se pouhým řemenem, dlouhým a úzkým, kolem něhož ovijí se zepředu často malý pestrý šáteček, tzv. turečák.“⁴⁴

Pozoruhodný a vzácný údaj o místě výroby opasků se zachoval u luhačovskopozlovského kroje. Profesor Klvaňa popisuje 25 cm široké opasky, které se nosívaly k běžnému oděvu, a obvykle mívaly upevnění na čtyři přezky. Vyráběly se převážně v Nivnici.⁴⁵ Uvnitř mívaly opět kapsu, která sloužila jako schránka na různé drobnosti. Také se zmiňuje o způsobu upevnění, kdy opasek obepínal boky a břicho, takže při nošení těžších břemen chránil nositele před újmou nebo: „[...] Za opasek dávali si ruce mužové upracování, když jen tak bez práce šli, aby jim dolů nevisely!“⁴⁶

Typy opasků

Opasky z textilního fondu, souboru oděvních doplňků, uměleckoprůmyslového oddělení Západočeského muzea v Plzni lze rozdělit do čtyř skupin.⁴⁷

První skupinu reprezentují tuhé opasky (také označované jako „řemen“) ⁴⁸ široké 6–15 cm. Jsou zhotovené z dvojité usně a zdobené různými technikami jako je vybíjení kovovými nýtky, vyšívka hedvábnou nebo kovovou nití (tzv. lyonský drát nebo láža),⁴⁹ vyšívka pavím brkem nebo dobarvovanými pergamenovými řemínky (tzv. zirm).⁵⁰ Od konce 17. století jsou doloženy opasky vykládané a vybíjené drobnými cínovými nýtky nebo celoplošnými cínovými pásy. Přestože jsou tyto opasky s cínovými nýtky méně obvyklé, mají své nezastupitelné místo ve vývoji opasku a jsou spojené s těžbou cínu v oblastech Horního a Dolního Rakouska (především oblast jižního Tyrolska a Salcburska). Ačkoli se odlévání cínu zdá

34 HÚSEK, Jan – KLVAŇA, Josef – SLAVÍK, František Augustin, *Národopis lidu československého. Díl I., Moravské Slovensko*. Praha 1918, s. 95.

35 Typickými oblastmi, kde se ve západních Čechách krojové tradice prolínají, jsou Chebsko, Chotěšovsko a Karlovarsko. KRÍŽOVÁ, Alena, *Lidový a zlidovělý šperk v českých zemích: Folk and popular jewellery in the Czech lands*. Ethnologica. Brno 2021, s. 120.

36 HÚSEK, Jan – KLVAŇA, Josef – SLAVÍK, František Augustin, *Národopis lidu československého. Díl I., Moravské Slovensko*. Praha 1918, s. 97.

37 KRÍŽOVÁ, Alena, *Lidový a zlidovělý šperk v českých zemích: Folk and popular jewellery in the Czech lands*. Ethnologica. Brno 2021, s. 28–31.

38 HÚSEK, Jan – KLVAŇA, Josef – SLAVÍK, František Augustin, *Národopis lidu československého. Díl I., Moravské Slovensko*. Praha 1918, s. 97. Srov. KRÍŽOVÁ, Alena, *Lidový a zlidovělý šperk v českých zemích: Folk and popular jewellery in the Czech lands*. Ethnologica. Brno 2021, s. 29.

39 Tamtéž, s. 98.

40 Jde o oblast jihovýchodní Moravy, která byla stále na počátku 20. století označována termínem Moravské Slovensko.

41 HÚSEK, Jan – KLVAŇA, Josef – SLAVÍK, František Augustin, *Národopis lidu československého. Díl I., Moravské Slovensko*. Praha 1918, s. 100.

42 Tentýž způsob opáskání nalezneme na kvašové kresbě kroje z Těšínska z roku 1814. LUDVÍKOVÁ, Miroslava – VALÁŠEK, Hubert – HARASKO, Alois, *Moravské a slezské kroje: kvaše z roku 1814 = Mährische und schlesische Volkstrachten = Guaschen aus dem Jahre 1814*. Brno 2000, s. 179.

43 HÚSEK, Jan – KLVAŇA, Josef – SLAVÍK, František Augustin, *Národopis lidu československého. Díl I., Moravské Slovensko*. Praha 1918, s. 168.

44 Tamtéž, s. 213.

45 Obec v okrese Uherské Hradiště, Zlínský kraj.

46 HÚSEK, Jan – KLVAŇA, Josef – SLAVÍK, František Augustin, *Národopis lidu československého. Díl I., Moravské Slovensko*. Praha 1918, s. 230.

47 Detailněji se rozdělení jednotlivých typů opasků podle typů použití, odborné terminologii v souvislosti s výrobou i vyzdobou věnuje ve své diplomové práci Mgr. Kryštof Makovec. MAKOVEC, Kryštof, 2023: „Zapomenutá“ praktika vyšívání pavím brkem v Českých zemích. <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-535212> (17. 7. 2024).

48 BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard, *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2007, s. 686.

49 Zdobení usně probíhá v několika na sebe navazujících krocích. V první fázi se na připravenou usně speciální tužkou nebo rydlem načrtne požadovaný vzor. Následně se v označených místech vytvoří otvory pomocí průbojníku. V závěrečné fázi se vzor dokončí jedním ze dvou způsobů: buď se do předděrovaných otvorů vsadí kovové cvočky či nýtky nebo se usně ozdobí vyšitím, k čemuž se používají hedvábné nitě, šitý pavím brkem nebo kožené proužky. FLORIÁNOVÁ, Olga, *Kůže: zpracování a výrobky. Remesla, tradice, technika*. Praha 2005, s. 142. Srov. JANČÁŘ, Josef, *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid*. Ve Strážnici 2000, s. 142.

50 MAKOVEC, Kryštof, 2023: „Zapomenutá“ praktika vyšívání pavím brkem v Českých zemích. <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-535212> (17. 7. 2024).

Detail spojených řad nýtů používaných při výzdobě opasků. ZČM, UMP 21450. Foto V. Marian, 2024.

Usňový opasek s cínovými pásy, Štýrsko, 1797–1803, useň, cín, mosaz. ZČM, UMP 21450. Foto V. Marian, 2023.

poměrně jednoduché, a po staletí se provádělo ve slévárnách cínu k výrobě všech druhů nádobí, je extrémně obtížné získat malé nýtky. Výzdoba opasků z těchto malých částí patřila k vysoce specializovanému odvětví a vyžadovala nejen zručnost a zkušenost, ale i speciální nářadí. Proto se místo jednotlivých nýtků začaly využívat řady cínových nýtků spojených do pásů.⁵¹ Řemeslníci v Horním Rakousku byli známí svou precizností a schopností vytvářet speciální opasky s jemnými detaily a vysokou kvalitou zpracování těchto drobných nýtků. Tradice výroby přispěla k rozvoji místní ekonomiky a kultury a opasky se staly významným exportním artiklem regionu. Také v současné době jsou tyto opasky vyhledávány sběrateli nebo je nalezneme v muzejních

sbírkách.⁵² V plzeňské sbírce jsou deponovány opasky ve čtyřech variantách (Kat. č. 1, 2, 3 a 10).

Do první skupiny lze zařadit i vzácně dochované opasky vyšívání hedvábnou nití, které představovaly značnou finanční investici. Jejich vysoká cena souvisela nejen s drahým materiálem, ale především s nutností častého pořizování nových kusů, neboť jemná hedvábná výšivka byla velmi náchylná k poškození. Tyto luxusní doplňky si mohli dovolit jen zámožní lidé. Patřili mezi ně bohatí obchodníci spojení s prosperujícím železářským průmyslem ve Štýrsku⁵³ během jeho vrcholného období v 18. a 19. století. Vlastnili opasky vyšívání hedvábím a podkládané barevnou plstí.⁵⁴ V plzeňské sbírce se nachází jeden exemplář tohoto výjimečného opasku. (Kat. č. 7).

51 Zajímavým historickým detailem je získávání cínových pásů z plechových vložek amerických přepravních beden, v nichž tyrolští emigranti zasílali různé předměty a zboží svým rodinám v Rakousku. Tyto pásy se druhotně využívaly při výzdobě opasků, současně zvyšovaly jejich pevnost a odolnost proti opotřebení a v neposlední řadě byly levnější variantou než opasky vybíjené jednotlivými nýtky. KASTNER, Otfried, *Ranzen, Gürtel, Federkiel: Altevölkstümliche Lederkunst*. Linz 1974, s. 26.

52 Například v Oddělení starších dějin, Historické muzeum, Národní muzeum v Praze (inv. č. H2-2435). Za informace děkuji historičce a etnografce PhDr. Vandě Marešové.

53 Oblast Štýrska je v tomto případě myšleno především okolí hory Erzberg, které je spojeno s těžbou železné rudy. Historie těžby je známa již od římských období a k největšímu rozmachu zde došlo během 18. a 19. století.

54 MARTIN, Ewald – WAGNER, E. L., *Mannsgurten Schöne Arbeiten der Volkskunst*. Trostberg 1998, s. 24.

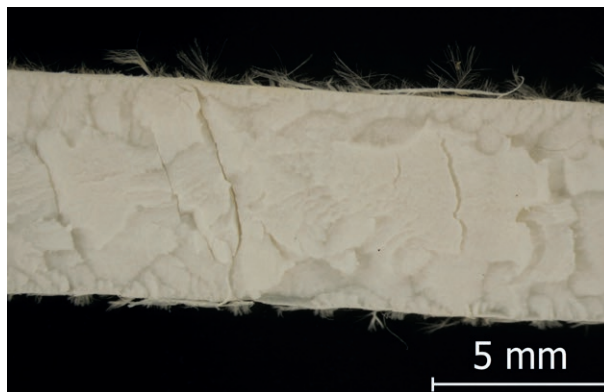
Opasek s hedvábnou výšivkou, Štýrsko (?), 19. století, useř, hedvábní, sukno, mosaz. ZČM, UMP 21449. Foto V. Marian, 2023.

Detail neštípaného pavího brku s praporky, mikrosnímek, mikroskop USB Dino-Lite microscope 7, rozlišení 4000 x 3200. Foto J. Kottová, 2024.

Detail púleného a vypreparovaného pavího brku, mikrosnímek, mikroskop Olympus SZX16, rozlišení 4400 x 2960. Foto J. Walter, 2024.

Druhou skupinu představují opasky s vnitřní kapsou, jejichž výrazným znakem je specifická výšivka štípaným pavím brkem. Zároveň jde o nejrozšířenější dochovanou variantu, tzv. formanský opasek.⁵⁵ Z technologického hlediska patří vyšívání pavím brkem mezi nejnáročnější techniky lidového textilního umění a má dlouhou tradici v Tyrolsku, Bavorsku, Korutanech, Štýrsku a Horním Rakousku.⁵⁶ Umění přípravy pavích vláken / nití, s nimiž se vyšívalo, patřilo k utajovaným informacím, předávaným pouze v rámci jedné rodiny z generace na generaci. Nutno připomenout, že každý mistr vyšívač měl vlastní způsob zpracování. Výrobní proces je možné obecně a zjednodušeně popsat následovně: základem je specifická příprava pavích ocasních per, která se po odstranění péřových praporek namácela ve vodě, aby získala potřebnou plastičnost. Poté došlo k podélnému rozpúlení brku a k odstranění vnitřního materiálu. Za pomoci ostrého nože se takto rozpúlené části dále rozštěpily na subtilnější vlákna / nitě,

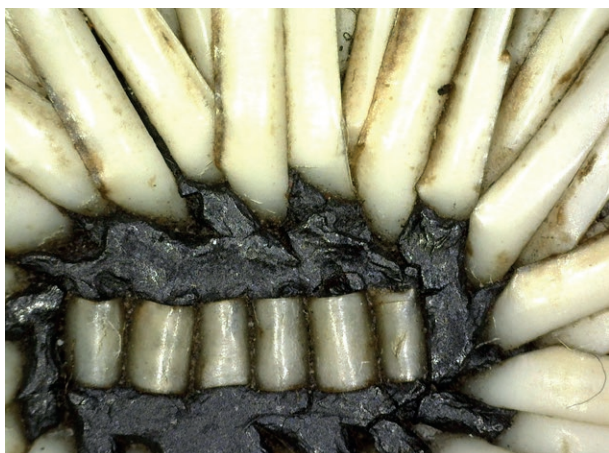
kterých bylo použito při vyšívce.⁵⁷ Na kvalitě takto připravených nití a zručnosti vyšívače závisel výsledný vizuální efekt zobrazovaného motivu. Také styl kladení stehů, schopnost kombinovat tato vlákna / nitě s koženými proužky či s jiným materiálem, zrcadlilo úroveň a mistrovství autora. Současní badatelé jsou schopni určit místo původu historických opasků podle specifických znaků jejich zpracování a příznačného způsobu výzdoby. Každý region byl znám vlastními typickými prvky. Například pro oblast jižního Tyrolska (okolí měst Brixen, Samtal a Meran) je charakteristická kombinace výšivky se zeleným nebo červeným podkladovým materiálem.⁵⁸ Opasky jsou dochovány jak v soukromých, tak i muzejních sbírkách v Rakousku, především v alpských oblas-

55 Tyto vakovité pásy byly součástí povoznického oblečení, vnitřní kapsa umožnila bezpečné uložení cenností a dokumentů. Nosil se také ke svátečním koženým kalhotám. Byl zdoben především výšivkou z pavího brku s motivem například povoznického vozu taženého dvousprężím nebo jednotlivými symboly profesních znaků jako byli pivovarníci, mlynáři oráči obilí atp. V mnoha muzejních sbírkách v Rakousku, Německu, ale i v Čechách a na Moravě, jsou opasky součástí dobových krojů. MARTIN, Ewald – WAGNER, E. L., *Mannsgurten Schöne Arbeiten der Volkskunst*. Trostberg 1998, s. 67; Srov. BADAL, Dalibor, *Opasky vyšívání pavím brkem ve sbírkách Městského muzea Moravská Třebová, Regionálního muzea v Litomyšli a v Městském muzeu a galerii ve Svitavách*. Moravskotřebovské vlastivědné listy Městského muzeum. Moravská Třebová 2022, Č. 29.

56 BADAL, Dalibor, *Rekonstrukce maloháněckého opasku vyšívání pavím brkem*. Textil v muzeu. Brno 2024, s. 54.

57 Tamtéž, s. 56–58.

58 MARTIN, Ewald – WAGNER, E. L., *Mannsgurten Schöne Arbeiten der Volkskunst*. Trostberg 1998, s. 106.

Detail stehů šitých štípaným pavím brkem, mikrosnímek, mikroskop Dino-Lite, USB microscope 7, rozlišení 1280 x 1024.
Foto L. Kotorová, 2024.

tech Tyrolska.⁵⁹ Dnes je zdejší tradice výroby opasků v Horním Rakousku považována za cennou součást kulturního dědictví, která odráží bohatou řemeslnou historii oblasti.⁶⁰

V našem prostředí byla vyšívka pavím brkem významným etnografickým prvkem lidových krojů především na Slovácku, zejména Uherskobrodsku a Moravských Kopanicích, dále na Doudlebsku, Litomyšlsku a Svitavsku. Nicméně jednotlivé exempláře nebo zprávy o nich se dochovaly po celém území Čech a Moravy.⁶¹ Opasky byly vyráběny z kvalitně zpracované barvené a leštěné usně, přeložené a sešité do podoby dutého vaku upínajícího se kolem pasu pomocí jedné či dvou spon / přezek. Dominantním prostorem pro vyšívku a ornament byla čelní strana s listem kapkovitého nebo mandlovitého tvaru.⁶² Motiv a hustota dekoru byla závislá na použité technice výzdoby, která se realizovala především pomocí štípaného pavího brku, případně v kombinaci s dobarvovanými koženými proužky.⁶³ Dekorativní vzory zahrnovaly figurální motivy, převážily však rostlinné a geometrické ornamenty od jednoduchých vlnovek, linek a kruhů až po složité kompozice kombinované se stylizovanými květinami a zvířecími motivy. Osobní charakter opasků podtrhovala přítomnost letopočtů, iniciál či celých jmen majitelů. Dochovaly se exempláře s veršovanými nebo náboženskými texty,⁶⁴ stejně jako opasky nesoucí symboly povolání jejich

nositelů, například vůz tažený koňmi, častý byl také motiv orače.⁶⁵ Vyšívka pavím brkem je v plzeňské sbírce zastoupena třemi ukázkami (Kat. č. 5, 6, 8).

Třetí skupinu zastupují vysoké těžké pevné opasky široké až 30 cm, které byly zapínané na tři, čtyři i šest ozdobných spon / přezek. Pro muže pracující v lese nebo pro pastevce se staly vysoké opasky běžnou součástí pracovního oděvu, protože jim pomáhaly chránit a podporovat nejen bedra, ale celou oblast pasu během namáhavé manuální práce nebo při manipulaci s těžkými náklady. Přesvědčivé je doloženo jejich využití na východní a jihovýchodní Moravě, ve slezských Beskydech nebo na moravsko-slovenském pomezí.⁶⁶ Například v Moravských Kopanicích se běžně na konci 19. století k pracovním plátným „gatím“ nosil tento typ opasku, zatímco ke svátečním nohavicím se nosil jen úzký „řemen“.⁶⁷ Vysoké opasky se zdobily kovovými cvočky a nýtky, přehrnuté okrajové části měly ozdobné vykrajování a ražené ornamenty zhotovené okrasnými razídky a rádly. Etnografka Drahomíra Stránská (1899–1964)⁶⁸ se ve své knize *Lidové kroje v Československu* z roku 1949 zmiňuje o tomto typu opasků z prostředí Bílých Karpat

Opasek zbojnický, Slovensko, Liptovsko-horehronská oblast, počátek 19. století, usně, mosaz.
ZČM, UMP 21452. Foto V. Marian, 2024.

59 Příklady uvádí v obrazové části publikace například Martin Ewald. Tamtéž, s. 105–106.

60 Tradiční výrobou usňových opasků (tzv. *Fatschn*) a dalších oděvních doplňků vyšívavých pavím brkem se dodnes zabývá rodinná firma Xander působící v Brixenu, oblasti Sarntal v jižním Tyrolsku.

61 STRÁNSKÁ, Drahomíra, *Lidové kroje v Československu. Díl I., Čechy*. Praha [1949], s. 210–212.

62 Terminologie tohoto dílu není ustálená, lze se setkat také s označením terč. BADAL, Dalibor, *Opasky vyšívavé pavím brkem ve sbírkách Městského muzea Moravská Třebová, Regionálního muzea v Litomyšli a v Městském muzeu a galerii ve Svitavách*. Moravská Třebová 2022, č. 29, s. 6–7.

63 MAKOVEC, Kryštof, 2023: „Zapomenutá“ praktika vyšívání pavím brkem v Českých zemích. <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-535212> (17. 7. 2024), s. 132.

64 MARTIN, Ewald – WAGNER, E. L., *Mannsurten Schöne Arbeiten der Volkskunst*. Trostberg 1998, s. 69.

65 Opasek s motivem orače je vystaven ve stále expozici Jihočeského muzea v Českých Budějovicích (inv. číslo N03827).

66 Velmi rozšířen byl především v karpatské a balkánské části Evropy a obecně spojen s pastýřským nebo portáckým životem. Výskyt těchto opasků je doložen v horských oblastech jihovýchodních Karpat, na Zakarpatské Ukrajině u Huculů, v Rumunsku, části jižního Polska, v Dalmácii u černohorských pastýřů. Na našem území lze tyto typy opasků nalézt v oblastech východní Moravy (Těšínsko a Valašsko) anebo v oblastech Slovácka (především Luhačovické Zálesí). Dále jsou doloženy na Uherskobrodsku (Nivnice), Horníácku nebo v Moravských Kopanicích. Postupně vysoký opasek mizí, pouze na jižním Valašsku je připomínán ještě v 19. století. FLORIÁNOVÁ, Olga, *Kůže: zpracování a výrobky. Řemesla, tradice, technika*. Praha 2005, s. 140. Srov. STRÁNSKÁ, Drahomíra, *Lidové kroje v Československu. Díl I., Čechy*. Praha [1949], s. 180.

67 BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard, *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. sv.* Praha 2007, s. 686.

68 Drahomíra Stránská (1899–1964) byla významná česká etnografka a muzeoložka. Vystudovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde se věnovala studiu slovanské filologie a národopisu. Profesně působila v Národopisném oddělení Národního muzea v Praze. Zde se podílela na budování sbírek a dokumentaci lidové kultury. Pracovala v pozici vedoucí národopisného oddělení a její odborný zájem se soustředil především na lidový oděv, lidové zvyky a obyčeje. Je autorkou několika odborných publikací z oblasti etnografie a národopisu. Zásadně přispěla k rozvoji české etnografie a muzeologie v první polovině 20. století. Její práce jsou dodnes považovány za cenný zdroj informací o české lidové kultuře. HRDÁ, Judita, *Drahomíra Stránská: (1899–1964)*. Strážnice 1999, s. 3–38.

Jánošík, V. Stránský, Československé historické obrazy, č. 10, učební pomůcka, tisk SN Komenium, Praha, 1926, barevná litografie. Soukromá sbírka. Foto V. Marian, 2025.

a Vizovických vrchů. Rozlišuje opasky vysoké 20 cm používané v oblasti kolem Vizovic a 35 cm z Březůvek a Pozlovic. Dále píše: „Na Slavičínku byly opasky pobity mosaznými hřebíčky se širokými ‚patkami‘. Pás měl kapsu na ‚křivák‘, ocílku, křesací hubku a míšek na tabák. Kromě ní měl jednu až dvě kapsy tajné, švihy zapletené, do nichž se ukládaly peníze, šel-li hospodář na trh. Pás nosili spíše z důvodů praktických než pro ozdobu, ježto stahoval tělo v pase, takže při zvedání těžkých břemen ‚nemohl se člověk urazit‘ (strhat)“.⁶⁹ Kožený pás byl starou součástí kroje a teprve, když byl poškozený, například odřený, začal se využívat při polních pracích.

Široký tuhý opasek, který je lidově nazýván zbojnickým, je spjatý zejména s horskými a podhorskými oblastmi Slovenska (Horní Pohroní, Malá a Velká Fatra, Horní Liptov, Nízké a Vysoké Tatry a Horní Orava) (viz obr. na straně 77). Historie výroby a nošení opasků je zde taktéž spojena s příchodem Valachů. Opasek byl součástí praktického oděvu místních horalů, měl specifický vzhled a odlišoval se od ostatních, nejen způsobem výroby, ale i estetickou úpravou. Nejčastěji byla použita hrubě vyčištěná hovězí useň hnědé barvy nebo skopová useň. Šířka opasku závisela na účelu používání a opět odrážela společenské postavení majitele. Opasek byl vytvořen z jednoho širokého pásu přeloženého na třikrát tak, aby se jeden okraj dal znovu přeložit a tím vznikla překlopná vrstva / límec, která již sama o sobě byla ozdobným prvkem.⁷⁰ Na obou okrajích byl pás vertikálně prošit a dalším prošitím vznikla menší kapsa. V celé ploše byla useň vyzdobena tlačnými nebo raženými rostlinnými a geometrickými motivy a vybíjená mosaznými nýtky.

Spisovatelka Božena Němcová (1820–1862) si povšimla při svém pobytu na Slovensku širokého opasku a popsala jej: „[...] mnohými žlutými prackami a blyštícími knoflíky ozdobený kožený opasek. Opasek ten, v němž kuřák peníze, písma a vůbec vše, co se do něho směstnati dá, také dýmku a tabák s křesivem neb sirkami nosívá, chrání ho před přestydnutím a ublížením, a jest spolu znakem (podle své větší neb menší okrasy a širokosti) jeho chudoby neb bohatství.“⁷¹ Podobně jej líčila spisovatelka Renata Tyršová (1854–1937): „K obleku uherského Slováka z krajů horských náleží široký opasek. Nosí ho dosud v stolici Zvolenské a sem tam v Hontské, v Čičmanech již jen starší lidé, jinak nosí se úzké řemeny. Je z dvojité kůže zhotoven, a zapíná se na tři ‚pracky‘ a slouží také za schránku na peníze, tabák atd. Opasek tento považuje podání lidové za ochranu a podporu při práci a zdvínání břemen, báje ho opředla legendami. Kdo měl záračný opasek byl nezranitelný. Zbojnická píseň o tom praví: ‚Bou Janošík bojova, u Keby sa bou merkovau, Keby si bou svůj opašok na stole nenahau.‘“⁷² Tyršová připomíná opasek ve spojitosti s legendárním zbojníkem Jurajem Jánošíkem (1688–1713), který jej nosil podobně jako většina zbojníků v 17. a 18. století.⁷³ Zde je původ lidového označení širokého opasku se třemi až šesti tzv. „prackami“ jako zbojnický.⁷⁴

71 NĚMCOVÁ, Božena, *Putování po Slovensku, II.* Praha 1930, s. 219.

72 TYRŠOVÁ, Renata, *Lidový kroj v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.* Praha 1918, s. 30.

73 Z této doby jsou známa další přísloví z Moravy a Slovenska: „Opasok, kapsa a valaška je pýcha valašská“ nebo „Opasok je címer valachů“, „V remeni je síla“, „Chlap, který má řemen je ještě jednou tak silný“. POLONEC, Andrej, *Slovenské opasky, kapsy a spínadlá.* Bratislava 1960, s. 13.

74 Detailní studie goralů a jejich opasků zachytil ve svých kresbách například Josef Mánes. ŽAKAVEC, František (ed.). *Dílo Josefa Mánesa.* Svazek II, Lid československý. Praha 1923, s. 22–26.

69 STRÁNSKÁ, Drahomíra, *Lidové kroje v Československu. Díl I., Čechy.* Praha [1949], s. 180.

70 Tato vrstva byla na Slovensku označována termínem čipka. BENŽA, Mojmír, *Tradiční oděv Slovenska: Traditional clothing of Slovakia. Tradícia dnes.* Bratislava 2015, s. 62.

Detail mosazné „pracky“
opasku zbrojnického.
ZČM, UMP 21452.
Foto V. Marian, 2025.

Patřil k nejširším opaskům v karpatské oblasti.⁷⁵ „Pracky“ se odlévaly nebo vysekávaly z mosazi, zdobily rýhováním, probíjením, pilováním a dalšími technikami. Zejména dekorace „pracek“ nesla typické rysy, které dnes badatelům napomáhají určit místo jejich vzniku. Převládaly dvojstranné oválné, mírně prohnuté lodičkovité tvary. Zatímco v 19. století byly „pracky“ plošší, kratší a široké s minimálním zdobením, na přelomu 19. a 20. století se rozšiřovaly, staly se vypouklejší a delší, s regionálně vytvářenou raženou, rytou nebo prořezávanou výzdobou. Na základě šířky „pracek“, tvaru a druhu ornamentu lze rozlišit tři nejznámější oblasti regionální formy širokých opasků, tj. Liptovsko-horehronskou, Podpolianskou a Oravsko-spíšskou. Orava a Šariš je oblast, kde se vyskytovaly současně vedle lodičkových „pracek“ také jednoduché, hranaté a jednostranné. Nejvyhledávanější byly výrobky řemenářů a sedlářů v Liptovském Mikuláši.⁷⁶ Zajímavostí je způsob oblékání opasku, který byl přetahován zapnutý přes nohy nebo ramena proto, aby se nemusely „pracky“ rozepínat. V Suchej Hore se nosily pásy obité nýtky. Používali jej nejen dřevorubci, ale i tesaři při stavbách roubených domů a kolib.⁷⁷ Ještě v průběhu celého 20. století zůstávaly opasky důležitou součástí mužského lidového kroje. Ukázka slovenského zbrojnického opasku je ve sbírce doložena pouze jedním exemplářem (Kat. č. 9).

Do čtvrté skupiny řadíme úzké dlouhé opasky, nejčastěji označované termínem řemeny, zhotovené z jednoho pruhu hovězí usně široké 3 až 4 centimetry, spínané mosaznou nebo železnou přezkou. Zdobily se vybíjením mosaznými kroužky (Uhersko-

hradištsko) nebo cvočky a tlačným dekorem (Vsetínsko). Nosily se v 19. a 20. století k soukenným nohavicím dvakrát obtočené kolem pasu, jednou pevně, podruhé volně.⁷⁸ V plzeňském fondu oděvních doplňků tento typ dlouhého opasku s vybíjenými kovovými kroužky není prozatím zastoupen.

Závěr

Vybíjené a vyšíváné opasky představují více než pouhé historické předměty, ale jsou stále živým dokladem kulturní tradice, která slučuje řemeslnou zručnost a praktickou funkci. Etnografické, historické umění, odborníci na řemesla i archeologové je vnímají nejen jako běžnou součást oděvu, ale i jako šperk či symbol společenského postavení.

Plzeňský soubor deseti kožených opasků sice není rozsáhlý, ale zastoupené techniky a výzdoba dobře ilustrují styly užívané ve střední Evropě v 18.–19. století.

V poslední době roste zájem o obnovu tradičních řemesel, včetně techniky vyšívky štípaným pavím brkem, kterou ožívají především členové folklórních spolků. Své poznatky sdílejí prostřednictvím internetu nebo při etnografických a zájmových setkáních. Významný přínos v této oblasti přinesl článek MUDr. Dalibora Badala publikovaný v roce 2022 v Moravskotřebovských vlastivědných listech, jehož tématem byla technika vyšívky pavím brkem doložená historickými opasky v regionech Hřebečska a Litomyšlska.⁷⁹ K dalším přínosným studiím patří diplomová práce Mgr. Kryštofa Makovce z roku 2023, která se zaměřuje na tuto techniku v oblasti jižních Čech, konkrétně Doudlebska. Postup výroby a praktické zkušenosti popsal také David Adamský, jenž byl za své úsilí o obnovení této vyšivačské techniky a kvalitu provedení oceněn titulem „Mistr tradiční rukodělné výroby Královéhradeckého kraje“. Výzkumy a rekonstrukce historických postupů dokazují, že tradiční dovednosti přezívají díky práci odborníků i zanícených laiků.

75 Doklady o výskytu existence širokých opasků s „prackami“ také v Banskobystrickém kraji podal ve svých vlastivědných statích z roku 1815 učitel a správce v Krupině, badatel Ondřej Braxatoris (1782–1845). BENŽA, Mojmir, *Tradiční odev Slovenska: Traditional clothing of Slovakia. Tradícia dnes*. Bratislava 2015, s. 189.

76 Historii výroby dokládají cechovní dokumenty již z 18. století podobně také v Kremnici, Levoči, Bardejově a Kežmaroku. Podle dalších záznamů byla zhruba od roku 1872 výroba opasků realizována převážně v živnostenských městských dílnách. Soustředila se především ve slovenských regionech jako například v Liptovské oblasti (Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Liptovská Teplá) nebo Středoslovenské oblasti (Horehronia). POLONEC, Andrej, *Slovenské opasky, kapsy a spínadlá*. Bratislava 1960, s. 24.

77 Podle terénního výzkumu slovenského etnografa a muzeologa Andreje Polonce (1906–1984) měly opasky praktické využití v lesním hospodářství. Mohly být vybaveny kruhem, který umožňoval lesním dělníkům stahovat a manipulovat s kulatinou místo koní. Toto specifické využití opasků bylo zdokumentováno především u lesních dělníků v oblasti Čierneho Balogu, kde se udrželo až do roku 1945. Tamtéž, s. 19.

78 BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard, *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 3. sv., Praha 2007, s. 685–686. Srov. LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Lidový kroj na Hané*. Přerov 2002, s. 17–18.

79 MUDr. Badal se věnoval této problematice ve svém dalším příspěvku předneseném na 20. ročníku konference *Textil v muzeu*, konaném 13. 6. 2024 v Moravském zemském muzeu v Brně na téma. BADAL, Dalibor, *Rekonstrukce malohanáckého opasku vyšíváného pavím brkem. Textil v muzeu: soubor statí k problematice*. Brno 2024, č. 2, s. 48–62.

Katalog⁸⁰

1/ Opasek s cínovými pásy

Jižní Tyrolsko,⁸¹ 1797

Useň (hovězí useň?), cín, mosaz, obecný kov

Akvizice: J. Stener, Praha, 1906

Délka celková 120 cm, délka vzoru 80,5 cm, délka spínacího jazyka 14 cm;

výška 14 cm; spona 12,8 x 8 cm

Inv. č. UMP 21448

⁸⁰ Fotodokumentace všech předmětů: MgA. Václav Marian.

⁸¹ Podle použité techniky vykládání lze opasek přiřadit do oblasti Pusterského údolí v jižním Tyrolsku. Za podnětné připomínky a konzultaci ohledně typu techniky děkuji Mgr. Kryštofovi Makovcovi.

Usňový opasek je zdobený dvěma širokými pásy (v. 4 cm). Hlavní ozdobný motiv tvoří dva okrajové pásy z několika řad spojených cínových nýtek s kulatými hlavičkami, proložených šikmo položenými nýtky ve dvou okrajových řadách. Takto poskládané řady vytváří šachovnicový dekor. Ornament doplňují stylizované symboly slunce z ozdobných kulatých nýtů. Slunce, které symbolizovalo světlo, teplo, vitalitu a v křesťanské symbolice nesmrtelnost a vzkříšení, patřilo k nejčastějším zdobným prvkům vyšíváných opasků.⁸² Jednotlivá slunce odděluje další geometrický ornament vytvořený ze čtyř kruhových nýtů. Středovou část zdobí vybíjené rostlinné a geometrické ornamenty s písmeny „IS“, letopočtem „1797“ a opakujícím se motivem slunce. Výzdobu umocňuje barevný kontrast tmavě hnědé usně se stříbrným vybíjením, doplněným částečně dochovanými stehy ze zelených pergamenových proužků (tzv. zirm). Mosazná spona s jedním trnem je připevněna k později našitému nezdobenému spínacímu řemínku. Spona, která je pravděpodobně novější, nese reliéf ve tvaru dvouhlavého orla⁸³ obklopených motivy granátového jablka, lístků a plodů symbolizujících lásku a plodnost.⁸⁴ Okraje a reliéf spony jsou zvýrazněny rýhováním. Dodatečně přišitý spínací řemínek z barvené usně je hladký, se sedmi raženými dírkami.

82 HEINZ-MOHR, Gerd, *Lexikon symbolů: obrazy a znaky křesťanského umění*. Praha 1999, s. 241. Srov. MARTIN, Ewald – WAGNER, E. L., *Mannsgurten Schöne Arbeiten der Volkskunst*. Trostberg 1998, s. 40.

83 Na usňových opascích a jejich kovových sponách se vyskytuje specifický ikonografický motiv dvouhlavého orla. Interpretace v tomto regionu údajně nesouvisí s heraldickou figurou, nýbrž představuje alegorickou reprezentaci atributů síly, triumfu, věrnosti a hrdosti, které měly prostřednictvím apotropaické funkce přecházet na nositele. Tento prvek je významný zejména pro lokalitu údolí Sarntal, kde se objevuje jako varianta mytologického orla například na nábytku, řezbách a obrazech. KASTNER, Otfried, Ranzen, *Gürtel, Federkiel: Altevolkstümliche Lederkunst*. Linz 1974, s. 28. Srov. MARTIN, Ewald – WAGNER, E. L., *Mannsgurten Schöne Arbeiten der Volkskunst*. Trostberg 1998, s. 91.

84 MAKOVEC, Kryštof, *„Zapomenutá“ praktika vyšívání pavím brkem v Českých zemích*. Praha 2023, s. 87.

2/ Opasek s cínovými pásy

Štýrsko (?), 1797–1803

Useň (hovězí useň?), cín, mosaz,

obecný kov

Akvizice: Andreas Dillinger, 1889

Délka celková 119 cm, délka vzoru 82 cm,

délky spínacích řemínků 10,5–11 cm;

výška 17 cm; spona (hladká) 4,7 x 6 cm,

spona (zdobená) 7,4 x 8 cm

Inv. č. UMP 21450

Opasek z tmavé usně je zdobený z rozdílně vysokých pásů cínových nýtků – dvěma užšími (v. 4 cm) při okrajích a jedním středovým širším (v. 5,5 cm). Středový pás je z obou stran lemován úzkými proužky barvené usně s vybiřeným geometrickým ornamentem, přičemž některé nýtky chybí. Ornament tvoří tři pásy vzájemně spojených nýtků. Užší pásy mají společný vzor vyskládaný z diagonálně kladených kulatých nýtků. Prostřední vyšší pás obsahuje šikmo kladené obdélné nýtky ohraničené linkou z kulatých nýtků. Prostor kolem středového pásu je probarvený světle zelenou barvou a pokryt zvlněnou vybiřenou spirálou z kulatých nýtků. Vnitřní rubovou stranu opasku tvoří dva kusy světlé usně, které jsou k vrchnímu dílu přilepeny a přišity sedlářským stehem pomocí zelených pergamenových pásků.⁸⁵ Nezdobené dva spínací řemínky s osmi dírkami jsou součástí vrchního dílu. Dvě mosazné spony mají rozdílný tvar a velikost. První hladká je bez výzdoby a druhá masivní spona má rytý ornament složený ze spirál a květů. Jejich původ nelze spolehlivě určit. Na základě podobnosti ve zpracování a vzhledu, šířky a uspořádání nýtků a porovnáním s opaskem Kat. č. 1, (označen datací „1797“) a s opaskem Kat. č. 3 (datovaným rokem 1803), lze vymezit dobu výroby opasku mezi roky 1797–1803. Pravděpodobně se jedná o stejnou dílnu nebo region.

⁸⁵ FLORIÁNOVÁ, Olga, *Kůže: zpracování a výroby. Řemesla, tradice, technika*. Praha 2005, s. 143.

3/ Opasek s emblémem „IHS“

Tyrolsko (?), 1806

Useň, kov, cín, textilie

Akvizice: Andreas Dillinger, 1889

Délka celková 97 cm, délka vzoru 74 cm,

délka spínacího řemínku 13,5 cm;

výška 14 cm

Inv. č. UMP 21445

Tuhý usňový obdélníkový opasek se dochoval pouze v jedné vrstvě. Výzdobu tvoří ornamenty ze souvislých spojovaných řad cínových nýtků a dvou vybíjených linek z nýtků s ozdobnými profilovanými okraji. Středovou plochu vymezenou šikmými stehy zeleně barvených pergamenových proužků zdobí emblém „IHS“⁸⁶ s křížkem a srdcem z drobných kulatých nýtků. Usňová výplň srdce je zabarvena do oranžova, písmena mají podklad zelenožlutý. Stejným typem nýtků je vytvořena datace „1806“, se zeleně zabarvenou výplní. Při levém a pravém okraji je vybíjený ornament složený z dotýkajících se písmen „C“, s lístky a spojený se stylizovaným hroznem a tulipánem. Složený ornament je probarven zelenou, žlutou a oranžovou barvou. Emblém a číslice oddělují střídající se čtyři stylizovaná slunce složená z pěti ozdobných nýtků s geometrickými ornamenty, jejichž výplně tvoří textilie s keprovou vazbou.⁸⁷ Na straně spínacího pásku je obdélník ze spojovaných cínových řad vyplněný kulatými nýty na podkladové textilií zlatavé barvy, plátňové vazby. Částečně se dochovaly pergamenové stehy spojující vrchní a spodní díl, jenž se dochoval pouze fragmentárně. Spínací řemínek se liší od usně opasku materiálem, barvou i zpracováním, což naznačuje, že byl přidán dodatečně. Strana, kde byla původně umístěna přezka, je nepravidelně seříznutá a jsou zde patrné dírký a části nití po chybějícím spínacím řemínku.

86 Jezuitský emblém „IHS“ (lat. Iesus Hominum Salvator) zdobený nejčastěji ve svatozářích, se srdcem a s křížkem v horní části. RYNEŠ, V., *Znamení Tovaryšstva Ježíšova. Erbovní knížka na rok 1941*. Praha 1941, s. 39–44.

87 Tímto děkuji kolegyni Bc. Jitce Kottové za poskytnutou konzultaci a bližší určení typu vazby.

4/ Opasek s monogramem „GK“

Horní Rakousko, 1803

Useň, mosaz, štípaný paví brk

Akvizice: Andreas Dillinger, 1889

Celková délka 111 cm, délka vzoru 68,5 cm,

délka spínacího řemínku 26 cm; výška 10 cm;

spona 8 x 10 cm; boční poutka 4,4 x 9,5 cm

Inv. č. UMP 21444

Tuhý usňový opasek je spojen ze dvou vrstev. Lícová strana z tmavohnědé usně je v celé ploše zdobena výšivkou provedenou štípaným pavím brkem. Ornamet je složen ze tří kompozic stylizovaných rostlinných a geometrických ornamentů. Středové uspořádání zobrazuje květy, spirály a čtverce vyšité plným dlouhým stehem, s hvězdicí uprostřed a drobnými křížky mezi linkami. V prostoru mezi vzory je vyšitý letopočet „1803“ společně s iniciálami „GK“. Po stranách se nachází symetrická dekorace složená ze spirál s čtyřlístkem uprostřed, trojúhelníky a srdcem z plného stehu, doplněné mřížkou. Na obou stranách opasku jsou přišita poutka k protažení konců spínacího řemínku. Poutka mají shodný motiv výšivky kombinovaný z granátového jablka s lístky a tečkováním. Spodní vrstva v přírodní barvě je pomocí tenkých usňových pásků přišita k vrchnímu dílu. V prostoru pod sponou se nachází kapsa, která se zavazovala pomocí kožených řemínků. Mosazná cizelovaná spona má ozdobné prvky ve tvaru písmene „C“, květů pivoňek a orámování provedené ve vysokém reliéfu.

5/ Opasek „Wogtech Nowy“

Pardubický kraj (Doudleby?), 1. polovina 19. století

Useň, obecný kov, štípaný paví brk

Akvizice: neuvedena

Délka celková 99 cm, délka vzoru 32 cm,

délka spínacího řemínku 16 cm;

výška 15 cm; spona 6,5 x 7,7 cm

Inv. č. UMP 21446

Z jednoho kusu tmavě lakované kůže je přeložen a sešit opasek tak, že vytváří vnitřní vak o délce 71,5 centimetrů. Na čelní straně opasku je umístěn odklopný list mandlovitého tvaru⁸⁸ s bohatou rostlinnou a geometrickou výzdobou vyšitou štípaným pavím brkem. Opasek má odklopnou část ve tvaru listu, který je jedním koncem připevněn k poutku se sponou. Na druhém, zašpičatělém konci je umístěno kožené poutko s otvorem uprostřed pro připínání k mosaznému knoflíku s modrým skleněným středem. Knoflík je vzdálen 25,5 cm od okraje opasku. Nejvýraznější výšivka se nachází na přední straně odklopného listu. Dekorativní rostlinný motiv je složen z řad větviček, listů a květů, které kopírují tvar listu v pásech. Centrální část vyplňuje jméno „Wogtech Nowy“ vyšité plným stehem a obklopené tečkami. Mandlovitý tvar listu opisují tvarově různé typy dekorativních linek (zvlněných, stromčekových, šachovnicových a křížkových). Pod odklopným listem se nachází kapsa se stahovacím řemínkem. Spínací řemínek je vytvořen ze dvou sešitých kusů usně mandlovitého tvaru a je ozdoben rostlinným vzorem navazujícím na motiv listu. Kolem dírek pro trn spony jsou vyšity proplétající se linky. Jednoduchá oválná spona z obecného kovu je hladká bez výzdoby.⁸⁹

88 Terminologie tohoto dílu není ustálená, lze se setkat také s označením terč. BADAL, Dalibor, *Opasky vyšíváné pavím brkem ve sbírkách Městského muzea Moravská Třebová, Regionálního muzea v Litomyšli a v Městském muzeu a galerii ve Svitavách*. Moravskotřebovské vlastivědné listy Městské muzeum. Moravská Třebová 2022, č. 29, s. 6–7.

89 Takové uspořádání naznačuje, že opasek se nosil tak, aby list byl na břiše a současně zakrýval přístup do kapsy pod ním. Tvarově blízké předměty jsou ve sbírce Městského muzea Moravské Třebové (ev. č. 8–62) nebo Městského muzea a galerie ve Svitavách (ev. č. O 342). Za poskytnuté informace tímto děkuji historičce svitavského muzea, Mgr. Monice Němcové. Srov. BADAL, Dalibor. *Opasky vyšíváné pavím brkem ve sbírkách Městského muzea Moravská Třebová, regionálního muzea v Litomyšli a v městském muzeu a galerii ve Svitavách*. Moravskotřebovské vlastivědné listy č. 29, 2022, s. 7, obr. 9.

6/ Opasek s datací

Německo (?), 1843

Useň, mosaz, obecný kov, štípaný paví brk⁹⁰

Akvizice: Ladislav Lábek, Plzeň, 1912

Délka celková 94 cm, délka vzoru 70 cm,

délka spínacího řemínku 15,5 cm; výška 18 cm;

spona 8 x 14 cm; boční poutka 6 x 18,5 cm

Inv. č. UMP 21447

Obdélníkový opasek je vyroben ze dvou pásů usně, lícová je tmavohnědá a vnitřní rubová je světlá. Celý povrch opasku pokrývá výrazný dekorativní vzor vytvořený vyšíváním pomocí pavího brku. Vzor tvoří dvě okrajové kartuše propojené květinovým motivem uprostřed. Kartuše jsou stylizovány jako brány s obloukovým vchodem, který lemují větvičky s lístky a květy (růže, zvonečky, chrpky nebo sedmikrásky). Na vrcholu jsou umístěny větvičky s drobnými květy, stylizovaným granátovým jablkem s květinou a lístky. Vnitřní prostor kartuší vyplňuje tečkování a letopočet „1843“. Okraje opasku lemují ražené i vyšívání linky ze šikmého stehu a spirála ze stylizovaných větviček. Boční poutka zdobí granátové jablko s větvičkami a květy. Spínací řemínek se šesti otvory je zdoben tlačnou vlnovkou a přímkami. Obdélníková mosazná spona je hladká bez výzdoby, připevněna pomocí našitého usňového dílu k základnímu pásu.

90 Původní popis z roku 1970 uvádí: „Pás mužského kroje formanského [...], má na přední ploše dekoraci vyšívanou bílým lýkem.“ Toto tvrzení bylo vyvráceno porovnáním mikrosnímků struktury pavího brku a lýka.

7/ Opasek s hedvábnou výšivkou

Štýrsko (?), 19. století
 Useň (hovězí useň), hedvábí, sukno,
 mosaz, obecný kov
 Akvizice: N. Štír, Plzeň, 1889 (?)
 Délka celková 104 cm,
 délka vzoru 11,2 cm,
 délka spínacího řemínku 84,5 cm;
 výška 12 cm; spona 9,5 x 11,5 cm,
 spona 9 x 11,5 cm
 Inv. č. UMP 21449

Tmavohnědý opasek je bohatě zdobený zelenou hedvábnou výšivkou z rostlinných a geometrických motivů, včetně jezuitského emblému „IHS“. Výšivka je provedená seskanými zelenými hedvábnými nitěmi. Dominantním prvkem výšivky jsou dva dvouhlaví orli s korunou a křížkem, mečem a žezlem.⁹¹ V kartuši na hrudi mají orli vyšita písmena „I“ a „W“. Na základní ploše je připevněn dvěma sponami odklopný list, který vyplňuje květinový vzor se zrcadlově umístěnými tulipány. V celé ploše je list z rubové strany podložen červeným sukem se zoubkovanými okraji, vytvářejícími ozdobný lem. List je na jednom konci přišit k pevnému poutku a druhým koncem připojen eliptickou sponou k podkladovému pásu.

Obě mosazné spony mají shodné ryté prvky symbolizující slunce.⁹² Spínací řemínek se šesti otvory je součástí základního pásu, z něhož je vyříznut a podšit materiálem připevněným protahovacím stehem. Z několika dochovaných fragmentů je patrné, že pás byl na vnitřní straně podšit červeným sukem v celé ploše podobně jako odklopný list.

91 Symbol dvouhlavého orla blíže vysvětlen výše viz Kat. č. 1.

92 Analogické spony jsou u opasku k doudlebskému kroji ve sbírce Jihočeského muzea v Českých Budějovicích (Inv. č. N06133). MAKOVEC, Kryštof, „Zapomenutá“ praktika vyšívání pavím brkem v Českých zemích. Praha 2023, s. 110.

8/ Opasek „Meran“⁹³

Itálie (?), 19. století

Useň, mosaz, obecný kov

Akvizice: pravděpodobně předáno z Národopisného muzea v Plzni

Délka celková 78 cm, délka vzoru 54 cm,

délka spínacího řemínku 13 cm; výška 10 cm;

spona 6,3 x 9 cm; poutka 5,5 x 9,5 cm

Inv. č. UMP 22675

Opasek je zhotoven z tmavohnědé leštěné usně na lícni straně a bordově barvené usně na vnitřní rubové straně. Výzdoba kombinuje ražené geometrické prvky s vyšivkou provedenou štípaným pavím brkem. Vrchní pás lemují při okrajích trojitý rám ze šikmo skládaných stehů provedených pavím brkem a jeho střed vyplňuje nápis „Meran“. Dvě okrajová poutka, lemovaná červenou usňovou paspulkou, jsou zdobena vyšitými stylizovanými listy. Spínací řemínek je vyřiznutý z vrchního pásu a má šest proražených dírek. Mosaznou přezku zdobí několik rytých stylizovaných rostlinných motivů.

⁹³ Označení Meran je německá varianta názvu italského města Merano v provincii Bolzano. Toto město je až do současnosti známé produkcí módních kožených doplňků, včetně pásů zdobených vyšíváním z pavích brků, sídlí zde například pobočka firmy Sarner Gschick. THALER, Luis, *Federkielstickerei, Mit Pfauenschwanzfedern wird im Sarntal seit Jahrhunderten einer ganz besonderen Kunst nachgegangen: der Federkielstickerei*. <https://www.suedtirolerland.it/de/highlights/brauchtum-kultur/federkielstickerei/> (2. 4. 2024).

9/ Opasek tzv. zbojnický

Slovensko, Liptovsko-horehronská oblast, počátek 19. století

Useň (hovézí useň), mosaz

Akvizice: neuvedena

Délka celková 109 cm, délka vzoru 90 cm,

délka spínacích řemínků 25 cm; výška 8,5 cm;

pracky 13,5 x 4 cm

Inv. č. UMP 21452

Opasek je zhotoven z dvojmo překládané silné usně. Základní pás je z vnější strany sešit koženým řemínkem tzv. kosým sedlářským stehem.⁹⁴ Vnější strana opasku je po celé délce zdobena raženým dekorem z vlnovky a linek. Přehnutá část (tzv. límec) má obloukovitě vykrajované a proděravěné okraje pro uchycení drobných člunkovitých mosazných spon,⁹⁵ z nichž se dochovala pouze jedna (5 x 1,2 cm). Kapsu (13 x 8,5 cm) zakrývá překlápcí víko, odříznuté z ohnutého límce. Víko je zdobeno raženým ornamentem z vlnovek a stylizovaných větviček. Tři velké člunkovité „pracky“ z mosazného plechu jsou podlouhlého tvaru s vypilovanými vějířky po stranách. Jejich plochu pokrývají ražené stylizované kvítky s kruhovými středy a ražené pilovité listové ornamenty při okrajích. Spojovací „pracky“ pocházejí z Liptovsko-horehronské oblasti.⁹⁶ Vnitřní strana opasku je zdobena raženým geometrickým ornamentem v celé ploše.

94 FLORIÁNOVÁ, Olga, *Kůže: zpracování a výrobky. Řemesla, tradice, technika*. Praha 2005, s. 143.

95 Člunkovité spony představují specifický typ oděvních doplňků, jejichž výzdoba byla typická pro jednotlivé regiony Slovenska. FLORIÁNOVÁ, Olga, *Kůže: zpracování a výrobky. Řemesla, tradice, technika*. Praha 2005, s. 143, obr. 152.

96 Oděvní spony, tzv. „pracky“, měly v různých oblastech Slovenska své nezaměnitelné zdobné prvky. Díky podrobnému výzkumu slovenského etnografa a muzeologa Andreje Polonece (1906–1984), který vypracoval detailní přehled typů a ornamentů těchto spon podle regionů, bylo možné určit místo původu konkrétní „pracky“ porovnáním její výzdoby s publikovanými kresbami. POLONEC, Andrej, *Slovenské opasky, kapsy a spínadlá*. Bratislava 1960, s. 37 a 44–48.

10/ Opasek *bensilah*

Bosna a Hercegovina nebo Dalmácie, 2. polovina 19. století

Useň (koňská useň), cín, sklo

Akvizice: Julius Pojman, 1901

Délka celková 147,4 cm, délka vzoru 43 cm,

délka spínacího řemene 100 cm, délka spínacího řemene 9,5 cm; výška 44 cm; spona 4,7 x 6 cm

Inv. č. UMP 21451

Opasek (*bensilah*)⁹⁷ je zhotoven ze silné koňské usně a zdoben různými typy vybíjených cínových nýtů: dvojitémi řadami kulatých nýtů, nýtů s ozdobným okrajem a hvězdovitými nýty s barevnými skleněnými středy. Hlavní část opasku je vysoká 34 cm, nahoře

⁹⁷ Další souvislosti a informace k opasku. MLEZIVA, Jindřich. *Balkánské starožitnosti: umění a řemeslo jihovýchodní Evropy ve sbírce Západočeského muzea v Plzni*. Plzeň 2023, s. 102.

má přehnutý krycí límec a dole 4 cm vysoký pruh zdobený řadami kulatých nýtů a nýtů s ozdobným okrajem. K této hlavní části jsou po stranách tenkými řemínky připevněny tři další kožené pásy, první pás (18 cm vysoký), druhý pás (14 cm vysoký) a třetí pás (10,5 cm vysoký). První dva pásy mají stejnou výzdobu jako hlavní díl, tj. 4 cm vysoký pruh složený z řad nýtů. Třetí pás se liší tím, že je zdobený po celé ploše vzorem čtverců s kruhy (pravděpodobně symboly slunce) vytvořených kombinací kulatých nýtů, nýtů s ozdobným okrajem a hvězdovitých nýtů s barevnými výplněmi. Na rubové straně je k základnímu dílu připojen dlouhý spínací řemen a na protější straně kratší řemen s jednoduchou kovovou hranatou sponou.⁹⁸

98 Vzhledem k tomu, že jsou jednotlivé pásy naskládány nad sebe a sešity pouze po stranách, není vytvořena klasická kapsa. Lze předpokládat, že tento typ opasku byl používán osmanským bojovníkem k zavěšení většího počtu bodných a palných zbraní. Srov. ROSENBERG, Adolf, *Geschichte des Kostüms*. Dritter Band. Berlin 1872, díl IV, tab. 294.

Literatura

- ADAMSKÝ, David, 2016: *Opasek vyšíváný pavím brkem*. <http://www.hovrch.info/news.php?extend.757> (29. 6. 2024).
- ADAMSKÝ, David, 2017: *Opasek vyšíváný pavím brkem, náročnost a symbolika*. <http://www.hovrch.info/news.php?extend.797> (29. 6. 2024).
- ADAMSKÝ, David, 2024: *Výšivky pavím brkem*. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1126666764-toulava-kamera/224562221500001/cast/1021264/> (14. 1. 2024).
- ADAMOVÁ, Blanka, 2019: *Bolesti dolní části zad a pánve v těhotenství*. <https://neurologiepropraxi.cz/pdfs/neu/2018/05/08.pdf> (18. 8. 2025).
- BADAL, Dalibor, *Opasky vyšíváné pavím brkem ve sbírkách Městského muzea Moravská Třebová, Regionálního muzea v Litomyšli a v Městském muzeu a galerii ve Svitavách*. Moravskotřebovské vlastivědné listy Městské muzeum. Moravská Třebová 2022, Č. 29.
- BADAL, Dalibor, *Rekonstrukce malohanáckého opasku vyšíváného pavím brkem. Textil v muzeu: soubor statí k problematice*. Textil v muzeu. Brno 2024, č. 1.
- BENDA, Klement, *Dějiny uměleckého řemesla a užitého umění v českých zemích: od Velké Moravy po dobu gotickou*. Praha 1999.
- BENŽA, Mojmír, *Tradiční odev Slovenska: Traditional clothing of Slovakia. Tradícia dnes*. Bratislava 2015.
- BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard, *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. sv.*, [věcná část O–Ž]. Praha 2007.
- BRYCH, Vladimír, *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní: výběrový katalog Národního muzea v Praze*. Praha 2004.
- FLORIÁNOVÁ, Olga, *Kůže: zpracování a výrobky. Řemesla, tradice, technika*. Praha 2005.
- HRDÁ, Judita, *Drahomíra Stránská: (1899–1964)*. Strážnice 1999.
- HÚSEK, Jan – KLVAŇA, Josef – SLAVÍK, František Augustin, *Národopis lidu československého. Díl I., Moravské Slovensko*. Praha 1918.
- JANČÁŘ, Josef, *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid*. Nová řada, svazek 10. Strážnice 2000.
- KASTNER, Otfried, *Ranzen, Gürtel, Federkiel: Altevölkstümliche Lederkunst*. Linz 1974.
- KNIES, Jan – DVORSKÝ, František, 3. *Obyvatelstvo. Život lidu. Vlastivěda moravská, II, Díl I místopisu, Čís. 5: Místopis Moravy. Brněnský kraj. Boskovský okres*. Brno 1904.
- KŘÍŽOVÁ, Alena, *Lidový a zlidovělý šperk v českých zemích: Folk an popular jewellery in the Czech lands*. Ethnologica. Brno 2021.
- KYBALOVÁ, Ludmila – LAMAROVÁ, Milena – HERBENOVÁ, Olga, *Obrazová encyklopedie módy*. Praha 1973.
- KYBALOVÁ, Ludmila, *Středověk. Dějiny odívání*. Praha 2001.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina, *České lidové kroje*. Praha 1994.
- LUDVÍKOVÁ, Miroslava – VALÁŠEK, Hubert – HARASKO, Alois, *Moravské a slezské kroje: kvaše z roku 1814 = Mährische und schlesische Volkstrachten = Guaschen aus dem Jahre 1814*. Brno 2000.
- LUDVÍKOVÁ, Miroslava, *Lidový kroj na Hané*. Přerov 2002.
- MAKOVEC, Kryštof, 2023: „Zapomenutá“ praktika vyšívání pavím brkem v Českých zemích. Diplomová práce. Petr JANEČEK (vedoucí práce). Praha: Univerzita Karlova, Fakulta filozofická. Digitální repozitář UK. <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-535212> (17. 7. 2024).
- MARTIN, Ewald – WAGNER, E. L., *Mannsgurten Schöne Arbeiten der Volkskunst*. Trostberg 1998.
- MAZÁČOVÁ, Petra, *Opasek jako symbol a součást středověkého oděvu: příspěvek k hmotné kultuře českého středověku*. Praha 2012.
- MERGL, Jan – KOTOROVÁ, Ludmila – MERGLOVÁ-PÁNKOVÁ, Lenka – MLEZIVA, Jindřich, *Umělecké řemeslo – Užité umění: průvodce stálou expozicí Západočeského muzea v Plzni*. Plzeň 2021.
- MERTA, Ondřej, 2017: *Pyramidální hora rudy*. <http://www.starahut.com/node/101#sthash.afpBELyX.dpbs> (23. 7. 2024).
- MLEZIVA, Jindřich, *Balkánské starožitnosti: umění a řemeslo jihovýchodní Evropy ve sbírce Západočeského muzea v Plzni*. Plzeň 2023.
- MOSZYŃSKI, Kazimierz, *Kultura ludowa słowian: Cz. 1, Kultura materjalna*. Kraków 1929.
- NACHTMANNOVÁ, Alena, *Móda v časech kříže a kalicha: oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha 2019.
- Národopisná výstava československá v Praze: hlavní katalog a průvodce*. Praha 1895.
- NĚMCOVÁ, Božena, *Putování po Slovensku, II*. Praha 1930.
- NIEDERLE, Lubor, *Slovanské starožitnosti*. Praha 1913.
- PILNÁČEK, Josef, *Paměti městyse Černé Hory*. Černá Hora 1926.
- POLONEC, Andrej, *Slovenské opasky, kapsy a spínadlá*. Bratislava 1960.
- ROSENBERG, Adolf, *Geschichte des Kostüms. Dritter Band*. Berlin 1872.
- SKLENÁŘ, Karel – LUTOVSKÝ, Michal, *Archeologický slovník. Část 2., kovové artefakty 1*. Praha 1989.
- Splendeur des costumes du monde: exposition présentée au Musée de l'homme (juin 1978mars 1979)*. Paris: Museum national d'histoire naturelle, 1978.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra, *Lidové kroje v Československu. Díl I., Čechy*. Vyd.1. Praha [1949].
- ŠLANCAROVÁ, Věra, *Středověký šperk: archeologické nálezy z jižní Moravy*. Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, 481. Brno 2018.

THALER, Luis, *Federkielstickerei, Mit Pfauenschwanzfedern wird im Sarntal seit Jahrhunderten einer ganz besonderen Kunst nachgegangen: der Federkielstickerei*

<https://www.suedtirolerland.it/de/highlights/brauchtum-kultur/federkielstickerei/> (2. 4. 2024).

TYRŠOVÁ, Renata, *Lidový kroj v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1918.

VÁCLAVÍK, Antonín – ČERVINKA, Inocenc Ladislav – HOSÁK, Ladislav – ČERNÍK, Josef – KRYSTÝNEK, Josef et al., *Luhačovské Zálesí: příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané*. Ilustroval Ferdiš DUŠA, ilustroval František HLAVICA, ilustroval Marie VOŘECHOVÁ-VEJVODOVÁ. Luhačovice 1930.

VALUŠEK, David, 2011: *Že Valaši přišli z Rumunska? Spíše pohádka*. https://zlinsky.denik.cz/zpravy_region/ze-valasi-prisli-z-rumunska-spise-pohadka.html (8. 1. 2025).

WEICHET, Edward, *Prvky našeho svérázu: sbírka základních motivů lidové ornamentiky československé*. Uměleckých snah, sv. CXXXII. Praha 1919.

WINTER, Zikmund, *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století 15. až po dobu Bělohorské bitvy*. Praha 1893-1894.

WINTER, Zikmund, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách: (1526–1620). Spisů musejních, č. 171*. Praha 1909.

Vlach, European ethnicgroup. <https://www.britannica.com/topic/Vlach> (8. 1. 2025).

ZÍBRT, Čeněk – KRÁL z Dobré Vody, Vojtěch, *Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské*. Praha 1892.

ŽÁKAVEC, František (ed.), *Dílo Josefa Mánesa*. Svazek II, Lid československý. Praha 1923.

Riveted belts, stitched belts. A set of leather belts in the collection of the Museum of West Bohemia in Pilsen

The set of ten leather belts from the collections of the Textile/Clothing Accessories in the Arts & Crafts Department of the Museum of West Bohemia in Pilsen presents an example of folk and craft production from the turn of the 18th and the beginning of the 20th century. The belts described here are richly decorated with tin rivets and stitching using silk thread and peacock quill. The article summarizes the basic historical context of the use and typology of belts, discusses the decorative techniques used, assigns exhibits to their provenances and dates, and complements the text with a critical catalogue. It also mentions the growing interest of contemporary artists in peacock quill embroidery in the production of costume belts for folklore groups.

Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie XXV

Sborník Západočeského muzea v Plzni – historie XXV

© Západočeské muzeum v Plzni, p. o.

Odpovědný redaktor: Luděk Krčmář

Výkonný redaktor: Jiří Fák

Redakční rada ve složení: Vilém Knoll, Jan Lehner, Jindřich Mleziva

Návrh obálky: Petr Fák

Fotografie na obálce: Fotografie Loutky Karla Nováka. Archiv města Plzně, osobní fond Skupa Josef 1892–1970, karton 48 – Feriální osady v Plzni, snímky.

Překlady resumé do anglického jazyka: Vladimír Kraus

Sazba: Petr Fák

Tisk: Tiskárna Král, Plzeň

Vydalo Západočeské muzeum v Plzni v roce 2025

Náklad 300 výtisků

1. vydání

ISBN: 978-80-7247-230-7

ISSN: 0860-3597

Za obsah a kvalitu grafických předloh odpovídají autoři